

**„Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian”,
seria grecka, zeszyt 6: *Pisarze wieku XI,*
tłumaczenie i komentarz Anna Kotłowska,
współpraca Alina Brzóstkowska, Warszawa 2013, ss. 347**

Na kolejny, szósty tom „Testimoniów” złożyły się fragmenty utworów wybranych pisarzy bizantyńskich żyjących w XI w. oraz w następnym stuleciu. Są to kolejno: Michał Psellos, Kekaumenos, Michał Attaleiates, Jan Skylitzes, Kontynuator Skylitzesa, a także postać Anny Komneny i Nikefora Bryenniosa i Anna Porfirogenetka. Początek XI w. to czasy w historii Bizancjum i Słowian bardzo niespokojne, kiedy nasiliły się walki o władzę. Bardzo często zdarzało się tak, że powstałe dzieła były bilansem podsumowującym miniony wiek. Wyjątkiem były tylko dzieła Anny Komneny i jej męża, które to pisma powstały na początku już XII w., jednak mentalnie nadal pasowały do XI w.

Na samym wstępie „Testimoniów” pojawia się kwestia nazwy „Romani”, tłumaczona przez Annę Kotłowską jako „Romanowie” przez transliterację. W niniejszym opracowaniu zdecydowano się używać klasyczne formy – teksty nie musiały być pisane językiem literackim, do których należy historiografia XI w. „Romani” jest terminem, który został utworzony sztucznie, aby odróżnić ludność poddaną cesarzowi i grupę etniczną uniwersalnego imperium od nazwy „Romajowie”. Nazwa Romajowie została użyta prawdopodobnie po to, aby podkreślić różnicę pomiędzy epoką greckiego średniowiecza, którą reprezentowało Cesarstwo Bizantyjskie i Starożytne Cesarstwo Rzymskie. Pojęcie Cesarstwo Bizantyjskie, które było używane od czasów nowożytnych dla określenia państwa Bizancjum ma charakter umowny. Nigdy zaś nie występowało, jako nazwa państwa. Natomiast Imperium Romanum pozostaje bez zmian, tak jak poczucie ciągłości państwa i niezmienna tożsamość, które pozostają obecne w wymiarze społecznym.

Tożsamość Bizantyńczyków potwierdzają dokumenty, które zachowały się w greckim oryginale, a także w oficjalnym przekładzie łacińskim. Te dokumenty odzwierciedlają terminologię na płaszczyźnie formalno-prawnej, która obowiązywała w ówczesnym świecie dyplomacji.

Romani zostali podzieleni na dwie grupy. Pierwsza to ogół poddanych cesarza, a drudzy to jedna z wielu grup etnicznych uniwersalnego imperium, jednak wszyscy są Rzymianami. Język, którym się posługiwano, to tzw. bizantyjska koine. Wytwór sztuczny, który nie powstał poprzez ewolucję, a jest językiem wyuczonym odzwierciedlającym epokę hellenistyczną.

Szósty zeszyt „Testimoniów” zawiera utwory sześciu autorów: Michała Psellosa, Kekaumenosa, Jana Skylitzesa, Kontynuatora Skylitzesa, Nikefora Bryenniosa oraz Anny Komneny i Anny Porfirogenetki.

Michał Psellos – jedna z najbardziej barwnych i kontrowersyjnych postaci świata bizantyjskiego – wszechstronnie wykształcony, zajmował się pisarstwem i polityką. Pozostawił po sobie wiele utworów bardzo cennych z różnych dziedzin nauki. *Chronografia, czyli Kronika stulecia bizantyjskiej historii* była źródłem do dziejów Słowian. Utwór powstał w ramach nowego nurtu historiografii bizantyjskiej, który rozpoczął się w XI w. *Chronografia* jest rodzajem pamiętnika, osobistej, pełnej relacji o wewnętrznym życiu rodziny cesarskiej, pałacu i kulisach władzy, ze strony osoby, która była przez kilkadziesiąt lat szarą postacią u boku cesarza.

Z perspektywy dziejów Słowian bałkańskich *Chronografia* nie stanowi miarodajnego źródła. Pojawia się, aby być tylko jako tło do zabarwienia polityki pałacu lub przedstawić charakterystykę obecnego cesarza. Michała interesuje szczególnie wewnętrzny mechanizm władzy, praktyka rządzenia, zamachy stanu, zagadnienia sukcesyjne. Widoczne jest to przy opisie rządów cesarza Bazylego II, gdzie przedstawione są bunt Bardasa Sklerosa i Bardasa Fokasa, a pomijając wielką wojnę z carem Bułgarii Samuelem, która zakończyła się w 1014 r. zwycięstwem pod Kleidion. Psellos w swoim dziele nie ujął upadku państwa bułgarskiego. Świat słowiański u Psellosa pojawia się trzykrotnie. Po raz pierwszy w pomocy Włodzimierza dla Bazylego w 988 r. Następnie w powstaniu Piotra Deliana w Bułgarii w latach 1040-1041 i ostatni w postaci ataku Rusów na Konstantynopol w 1043 r.

Michał Attaleiates urodził się na początku XI w. w Konstantynopolu, studiował prawo, za czasów Konstantyna był sędzią na Hipodromie. Brał udział także w wyprawach wojennych Romana IV jako sędzia wojskowy. Zachował się akt fundacyjny „Typikon” założonego przezeń klasztoru, którego był przypuszczalnym autorem. Jest to tekst ściśle związany z regulacją fundacji i zasadami funkcjonowania dóbr ziemskich należących do klasztoru. Attaleiates napisał również podręcznik wstępny ustawodawstwa justyniańskiego, ale jest przede wszystkim znany jako autor *Historii*, dzieła obejmującego lata 1034-1079/80 i będącego zarazem wielką pochwałą sylwetki i panowania cesarza Nicefora III Botaneiatesa i ma w dużej mierze charakter osobisty. Opisuje stan państwa ze strony przedstawiciela elity imperialnej.

Kekaumenos jest przedstawicielem arystokracji prowincjonalnej, reprezentuje jej ideały, które widzi w rzetelnej służbie państwu. Ceni życie kulturalne. Pod względem stylu, narracji tekst Kekaumenosa jest ubogi. Informacje, jakich dostarcza dla badaczy Słowiańszczyzny, stanowią ilustrację, dowód słuszności jego wskazówek. Dwie wskazówki, które podał, pozwalają na precyzyjne ustalenie datacji powstania utworu. Niejasna pozostaje kwestia utożsamiania Kekaumenosa z Katakalonem. „Strategikom” próbuje zrekonstruować powiązania rodzinne Kekaumenosa. Tekst przetrwał tylko w jednym rękopisie. Ostateczny numer kodeksu pochodzi od arch-

mandryty Władimira. Powstał także utwór *Pouczenia*, który opisuje bizantyński epizod o stłumieniu powstania Piotra Deliana.

Jan Skylitzes to kronikarz bizantyjski, który żył i działał w wieku XI aż do początku XII. Skylitzes był z wykształcenia prawnikiem. Jest to najprawdopodobniej jedyne wydarzenie datowane z życia Jana. Śmierć jego nastąpiła, przypuszcza się, że na początku XII w. Jan Skylitzes jest autorem dzieła *Zarys historii*, które obejmuje lata 811-1057. Jest to przekrój czasowy od panowania Michała I Rangabe do cesarza Izaaka Komnena. Powstanie *Zarysu* datuje się na drugą połowę wieku XI lub przed przełomem XI i XII w. Skylitzes należy do grona kontynuatorów kroniki Teofanesa Wyznawcy i pozostaje w strefie chronografii bizantyjskiej, przyjmując podział na panowanie poszczególnych cesarzy. W taki sposób były przedstawione *Księgi cesarskie* Genesiosa, *Kontynuacja Teofanesa* oraz dzieło Leona Diakona.

Głównym źródłem dla Skylitzesa pozostaje *Kontynuacja Teofanesa*, która posłużyła mu jako podstawa narracji, sięgając do śmierci Romana I Lekapena w 948 r. Ścisłą zależność Skylitzesa od *Kontynuacji* badacze potwierdzają dla relacji od schyłku panowania Leona V, do 813 r.

Skylitzes mógł czerpać informacje od innych autorów do pozostałej części *Zarysu*, szczególnie zaginionej monografii Teodora z Sidy, Demetriosa z Kyzikos czy Jana Lidyjskiego i prawdopodobnie drugiej części księgi VI *Kontynuacji Teofanesa*, która przedstawiała wydarzenia z lat 948-961. Skylitzes korzystał z anonimowego *Dziennika wojennego*, który powstał w 985 r. Dzieło nazywane umownie „Historią Fokasów”, pochodzi sprzed 969, a sięga do roku 963. Korzystanie ze wspólnego źródła świadczy o podobieństwie z dziełem Leona Diakona i kroniki Symeona Logotety. Dzieła obu historiografów wzajemnie się uzupełniają w relacjach lat 959-989. Jednak z powodu braku innych źródeł po roku 989 dzieło Skylitzesa staje się niezastąpione.

Kwestią otwartą pozostaje autorstwo obszerniejszej wersji tekstu, który przedstawia wydarzenia od 1057 do 1079 r., dzieło to nazwane zostało „Kontynuacją Skylitzesa”. Tradycja rękopiśmienna „Synopsis” jest skomplikowana. Pozwala on na wzbogacenie informacji na temat geografii i historii Bułgarii. W dziele najbardziej wartościowy jest opis powstania Bodina i Jerzego Wojciecha oraz wzmianki o administracji bizantyńskiej na Półwyspie Bałkańskim.

Nikefor Bryennios był mężem Anny Komnenny. Urodził się w Adrianopolu pod koniec XI w. Zmarł po wyprawie wojennej do Syrii na przełomie lat 1136/1137. Był potomkiem znakomitego rodu, wnuk buntownika Nikefora. Dzieło, którego był autorem, obejmuje lata 1070-1079 i nie zostało zakończone. „Materiały historyczne” nie są wybitnym dziełem, natomiast jest to przede wszystkim relacja wielkich czynów wojennych rodów Bryenniosów, Komnenów i Daukasów i jednego bohatera Aleksego.

Autor utworu chce przedstawić obiektywny obraz wydarzeń. Większość informacji dla badaczy Słowiańszczyzny pojawia się u Nikefora sporadycznie, charakteryzuje się wysokim stopniem ogólności.

Anna Porfirogenetka to ostatnia z postaci opisywanych w „Testimoniach”. Pochodzi z rodu Komnenów, osobowość bardzo wybitna. Jedyna świecka kobieta średniowiecza, która jest godna uznania. Nawet swoją wiedzą i osobowością przewyższa innych autorów. Anna urodziła się jako pierwsze dziecko Aleksego Komnena i Ireny Doukainy w 1083 r. Język, którym posługuje się Anna, jest na najwyższym poziomie bizantyńskiej greki literackiej, klasyczny dialekt attyki. Narracja jest pełna cytatów i nawiązuje do tradycji antycznej. Porfirogenetce nie obca jest też literatura współczesna, ponieważ korzysta z dzieł Psellosa, z obrazów, które stworzył, po to, aby powstała jej własna narracja, jednak kontekst zapożyczony jest zupełnie odmienny. Anna zwraca uwagę na estetykę słowa, a nie na faktografię czy kontekst historyczny.

Według jednego z badaczy *Aleksjada* jest dziełem Nikefora Bryenniosa. To on zebrał materiały źródłowe, naszkicował strukturę dzieła i założenia, według których miała być prowadzona narracja. Annie zostało przypisane tylko wygładzenie formy. Powodem tego było to, że jako kobieta nie musiała się znać na realiach militarno-politycznych. *Aleksjada* nie tylko tytułem nawiązuje do eposu homerowego. Literatura bizantyńska, jednolita na płaszczyźnie języka, narracji i kompozycji, ma za cel przedstawienie czynów cesarza Aleksego.

W bizantynologii utwory, w których zmienia się style języka, określa się mianem metafrazy. W niniejszym tomie przedstawione są dwa fragmenty metafrazy. Treść *Aleksjady* jest związana też z trzema strukturami, które Anna przedstawia, jako oddzielne zjawiska dziejowe. Są to m.in. konflikty z łacinnikami, Normanami i uczestnikami krucjaty oraz wojna na granicy wschodniej i polityka wobec manichejczyków. Anna ma wyraźnie ukształtowaną opinię i nie waha się wyrazić najbardziej ostrych sądów wartościujących. Jej dzieło obfituje w rozmaite informacje na temat polityki wewnętrznej i zewnętrznej państwa. Są one jednak drugoplanowe i nie mają wpływu na konstrukcję narracji ani nie stanowią dla Anny podstawowego czynnika dziejowego. *Aleksjada* jest jednym z najważniejszych źródeł do czasów rządów serbskiego władcy Konstantyna Bodina. Ostatnio pojawiły się opracowania, które przedstawiają Annę z perspektywy *gender studies*.

Niniejsze wydanie „Testimoniów” to bardzo obszerne źródło informacji dla naukowców, ale także dla osób, które interesują się tym okresem. Materiał jest bardzo przydany do prowadzenia badań i poszerzenia wiedzy na temat Słowian i ludności zamieszkującej tereny bałkańskie oraz ich życia codziennego. Oprócz zwykłej ludności „Testimonia” opisują władców Bułgarii i ich poczynania wobec państwa.

Książka niewątpliwie zawiera bardzo dogłębną analizę i szczegółowy opis postaci pisarzy średniowiecznych wieku XI. Zatem jestem przekonana, że polska mediewistyka wzbogaciła się o obszerny zbiór informacji na temat historii i dziejów Bizancjum i jego sąsiadów, gdyż powyższa praca jest oparta na najnowszym materiale źródłowym, dzięki któremu możemy odtworzyć dokładną charakterystykę każdego z pisarzy z osobna.

Joanna Jakuc